

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

TERMÉSZETÍRÁS – TERMÉSZETOLVASÁS

2.
2009

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

A kiadásért felel: Ljiljana Subotić, dékán
Felelős szerkesztő: Láncz Irén
Főszerkesztő: Harkai Vass Éva
Szerkesztőbizottság: Deréky Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä),
Cseh Márta, Gerold László és Utasi Csilla
Szerkesztőségi titkár: Kovács Rác Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta

A szám megjelenését
a Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási és Művelődési Titkársága,
valamint a Szülőföld Alap támogatja.

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu

TARTALOM

TERMÉSZETÍRÁS – TERMÉSZETOLVASÁS

A természeti kód működése a 20. és 21. századi magyar irodalomban

BÁNYAI János: Bodnár György (1927–2008) 7

ANGYALOSI Gergely: A „láthatatlan természet” képei

Juhász Ferenc lírája az ötvenes évek első felében 11

BÁNYAI János: Későmodern természetírás

A kép Lator László verseiben 18

POMOGÁTS Béla: Természet, táj, régió 27

HARKAI VASS Éva: „Örök” Természet – változó (lírai) kódok

Természeti kód, természetfiguráció – példák a kortárs magyar líra köréből 40

KAPPANYOS András: Az objektív lírája 48

GEROLD László: Természet a drámában és a színpadon 55

FÖLDES Györgyi: A festményvászon szálai

Szövegszerűség és képszerűség Czóbel Minka Pókhálók című novellájában 62

BENCE Erika: Utazás a „cselekvő” természetben

Mészöly Miklós: Sutting ezredes tündöklése és a XIX. századi történelmi elbeszéléshagyomány 73

FARAGÓ Kornélia: A természetírás geokulturális meghatározottsága

Táj és identitáskultúra 81

TOLDI ÉVA: „Ha összeomlik, gyom virít alóla”

Természetszemlélet Juhász Erzsébet prózájában 88

DECZKY Sarolta: Térképről lemaradt tájak 97

VIRÁG Gábor: Két test között

A test természetes és/vagy kulturális értelmezése (Lovas Ildikó: Spanyol menyasszony) 106

SZABÓ Szilvia: Szalma Lajos kertje mint lehetséges Éden-vízió

Természetvonatkozások Grecsó Krisztián Tánciskola című regényében 113

HERÉDI Károly: Föld, víz, levegő... szar

Természetten innen és túl (Háy János: Xanadu) 122

HERÉDI KÁROLY

FÖLD, VÍZ, LEVEGŐ... SZAR*Természetén innen és túl (Háy János: Xanadu¹)*

Earth, Water, Air...Shit

Within nature and beyond (János Háy, Xanadu)

A dolgozat Háy János *Xanadu* című regényével foglalkozik. Megvizsgálja a regény természeti vonatkozásait, foglalkozik a természetfölötti problémakörével és az erre rájátszó tropikus rendszerrel. Kitér Háy sajátos viszonyulására a befogadóhoz, valamint az irodalmi és kulturális hagyományokra.

Kulcsszavak: Velence, természetfölötti, szar, angyal, szerelem, tenger, föld, víz, levegő, hajó

Háy János *Xanadu* című regényében egészen sajátos természetszemlélet bontakozik ki. Erre a különleges látásmódra kívánok dolgozatomban minél átfogóbban rávilágítani.

A könyv címének – Coleridge *Kubla Kán* című verse miatti – ismerős – idegensége olyan elvárásokat ébreszt az olvasóban, amelyek *Xanadu*t egzotikus, titokzatos vidéknek/tájnak vizionálják². A teremtmény erejű, termékeny elemeket felvonultató *Föld, víz, levegő* alcím tovább erősítheti bennünk ezen elvárásokat. Nem a címek transztextuális utalásai az egyetlenek, amelyek számunkra fontos és releváns információt hordoznak, mivel Háy a transztextualitás minden Gérard Genette által megállapított kategóriáját alkalmazza.³ Vizsgálódásaink szempontjából elsősorban a paratextuális és a metatextuális mozzanatok kiemelendők, azzal a meghagyással, hogy a *Xanadu* intertextualitása egy másik dolgozat témája is lehetne. A gennette-i patatextus-meghatározást figyelembe véve, a fentebb már tárgyalt címek és egyéb, a továbbiakban vizsgálódásaim homlokterébe kerülő kategóriák is

¹ Háy János: *Xanadu*. Palatinus, Budapest, 1999. (A szövegben zárójelbe tett számok e kiadás lapszámait jelölik.)

² Ezekre az összefüggésekre mutat rá Keserű József tanulmánya is. Vö.: Keserű József: *A hiány poétikája*. <http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200111/32.html>

³ Gérard Genette: *Transztextualitás*. Helikon, 1996. 1–2., 82–90.

ebbe a tárgykörbe tartoznak, csakúgy, mint a borítón látható festmény, amely szintén az író alkotása, és a *Xanadu* című regény borítója nevet viseli. A tengert, hajót és egy települést ábrázoló festmény (teljes összhangban a 141. oldalon található illusztrációval) az utazás toposzával operál. Erre játszik rá a fülszöveg két idézete is: az egyik az 1997-es kiadású *Jugoszlávia útikönyv*-ből, a másik pedig József Attila *Indiában, hol éjjel a vadak...* kezdetű verséből származik. Az útikönyv már műfajánál fogva megjeleníti az utazás során (ténylegesen vagy csupán képzeletben) bejárt terület mesterséges és természeti környezetét, ezt a megjelenítési potenciált hordozza magában az Indiát megidéző József Attila-vers is. Ezen mozzanatok olyan elvárási horizontot teremtenek, mely jelentős természetleírásra vonatkozó szöveget feltételez, mindezt anélkül, hogy a regény szigorúan vett textusából akár egyetlen sort elolvastunk volna, és ekkor még meg sem említettem a metatextusként értelmezhető, a regényre reflektáló Háý-nyilatkozatot:

„Különben közben azt is gondoltam, hogy majd a szlovénok lefordítják, én meg a jogdíjból elköltözöm Szlovéniába, az olyan szuper ország, nagy hegyek, gigantikus barlangok, tenger, nem az a sok lekopott röghegység, mint nálunk.”⁴

A háýi prózakorpusz ismerete mégis gyanakvóvá teszi/teheti a befogadót. Felvetődik a kérdés: valóban ilyen egyértelmű a helyzet? A kérdés felmerülésének pillanatában már tudjuk, hogy nem számíthatunk hatalmas tájak, végtelen tengerek leírására, sem mezők, erdők, ligetek és vadban gazdag rengetegek megjelenítésére. Háý regénye szinte teljes mértékben kielégületlenül hagyja a hagyományos (a Jókai által is alkalmazott) természetleírás iránti vágyunkat.

A könyv egy viszontagságos szerelem krónikája: Marco, a 15. századi kereskedő minden tavasszal elhagyja Velencét és családját, hogy áruval megpakodott hajójával bejárja az egész Földközi-tengert, majd hazatérve kielégítse felesége és saját pénz iránti vágyát. Ez mindaddig meg is történik, míg bele nem szeret egy piránói lányba, akinek egy gyönyörű palotát épített. Háý írói eljárásával ezt a történetet duzzasztja regény méretűvé, belekeverve saját, a profánt és a magasztost elegyítő mitológiáját/legendáriumát.

Általános természetkép

A natúra-problematika a számok tükrében szemlélve a következőképpen alakul: a kétszázkilencvennégy oldalas műben a tenger szó kilencvenöt alkalommal fordul elő, míg az állat, vadállat kifejezés összesen (hozzáadva a konkrétan megnevezett állatokat is) ötvenkét szöveghelyen jelenik meg,

⁴ Károlyi Csaba: *Non finito – irodalmi beszélgetések*. Palatinus, Budapest, 2003.

mára a legszörnyűbb csapás, és mivel pénze van, mindent el is követ, hogy mind jobban késleltesse. Az idő múlásának jeleit napról napra méregdrága kozmetikai szerekkel és egyéb praktikákkal igyekeznek elfedni. Éjszaka azonban megjelenik arcán a kor rettegett réme, és minden éjjel fenyegetőbben tér vissza, ezzel nap mint nap több órányi szépségápolást tesz szükségessé. A nő az önmagával való foglalkozást mindenek fölé helyezi, nem vállalja korát, nem fogadja el az idő múlását és az öregedés természetes folyamatát. Nem szegülhet sokáig ellen nála hatalmasabb természeti erőknek, minden erejét a törekény látszat fenntartására fordítja. Elhidegül ritkán látott férjétől, és csak az arany csillogása hozza lázba, belül csak üresség van, amely az ideiglenes szépség maszkján keresztül is feltűnik. Az arc kifelé irányultságot jelent, a lélek és belső kifejezésén túl a kommunikációban is jelentős szerepe van, és ahogyan Kocziszký Éva írja: nem mint tükör, hanem mint kifelé táruló „ablak” funkcionál.⁷ Az arc „egy fiktív történet részese”, mutathat, de el is fedhet, mások számára jelentést hordoz, de meg is csalhat. Bárki magára vehet egy olyan maszkot, amely elfed valami kínosat, az öregedést vagy a lélek szegénységét, de a maszkok is lehullnak előbb vagy utóbb, még drámaibbá téve a valósággal való szembesülést.

Tropikus változatok

A *Xanadut* számos olyan metafora szövi át, amelyekben az eredet elhomályosul. Ennek egyik legkifejezőbb példája így hangzik: „*Mintha arany-pénzek pattognának a vízen*”(5), olyan volt a napsütötte tenger, majd néhány sorral odébb az azonosított tenger már nem is jelenik meg: „*Hajó csúszott az aranyak közé, a piránói kikötő irányába az orr jobbra és balra hányta a pénzeket.*”(6) Más szöveghelyeken is találkozhatunk ezzel a metaforával: „*A hajó sodorta tovább a tallérokat...*”(7), mely módosult alakban is felbukkan: itt a víztükör válik a kincs szinonimájává: „*Nézte a hatalmas kincsekkel meg-
rakott vizet. A kék most nem is látszott, csak a víznyelveken ringatózó arany
(...) szinte lökést érzett, hogy a kincsek közepébe vesse magát...*”(129)

Hasonló írói eljárás eredményezi a nevek játékát és folyamatos transzformációját :

„*A könyvben a velencei dogét Agostino Barbaronak hívják, kivéve a 38. oldalt, ahol Alexandro Barbaronak neveztetik. Az Afrikát körülhajózó portugál utazót a regényben Bartolomeo helyett Bernardo Diaznak nevezik (266).*”⁸

⁷ Kocziszký Éva: *Az arc olvasása*. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/kutatas/Kocziszký/ARC6.htm>

⁸ Keserű József: *A hiány poétikája*. <http://magyar-irodalom.elte.hu/prac/pr/200111/32.html>

A piránói lány neve Anna, de Annának hívják a Velencét meghódítani kívánó Károly feleségét is, az örült király szavaiból azonban nem tudni, melyik királynőt akarja éppen, feleségét vagy a tenger királynőjét, s szintén Annának neveztetik Miksa császár jegyese is. Tudjuk azt is, hogy az első számú Anna igazi neve Marion, de a történelem során számtalan néven szólították már, hiszen az ő osztályrésze is az, mint Vinciushoz: állandó körforgás, gyilkos ciklikusság. Ez a márquezi névkáosz megnehezíti az identifikálás folyamatát, így teljesítik a Háy által kapott megbízatásukat a Máriók, Károlyok, Lajosok, öngyilkos Valériók.

Mint már említettem, egy minden ízében élő világról van szó, még ha flórája és faunája szegényes is. A *Xanaduban* számos jelenség megszélesítésén megy keresztül, ami valamennyire kitölti a környezet kopársága miatt keletkezett űrt, mint például a következő esetben: „*A májusi reggel felpofozgatta a matrózokat az ivóban*”(14) A szél is, akárcsak a teremő erejű szó, reflektál önmagára: „– *Úristen, szél van! – mondta a szél*”(80). A tenger folytonos hullámzó mozgásának kitett kövek csak azért nem zúgolódnak a rossz bánásmód miatt, mert ha kinyitnák a szájukat, a víz a torkukba szaladna, így a végső „*Követ szüntess!*”(23) parancsig vagy még azután is köhögniük kellene. A kavicsokkal ellentétben az aranytallérok mindegyike saját élet-történettel rendelkezik, amit el is mesélnek társaiknak. A kincseszsákokból előkerülve ezek az apró anekdotázó pénzek azonban domborzati formákká válnak és elvesztik emberi tulajdonságaikat. „*Ha újdun szerzett zsákjait összeömlensti a többivel, már nemcsak foltok lesznek a kék takarón, hanem hatalmas kupacok, mintha hegységek emelkednének a tengerek mélyéről elő, mintha földrészek keletkeznének, szigetek hatalmas meredélyekkel...*”(25)

A huszonkilencedik oldalon található történet bálnához hasonlítja a Földközi-tengert, melynek szíve nem más, mint Velence, annak csatornái a szív erei, melyek a vért szállítják. Az élettelen tenger bálnához történő hasonlítása egy természeti fogalmat egy másik, biológiai, ráadásul egyazon ökoszisztémába tartozó fogalommal jelenít meg, elmosva a határt élő és élettelen között. Ez a metamorfózis ellentétes irányban is működik: „*Belepislantanak a gyertyák a szobasötétbe, látni engedik az asszonyt. Sárga a bőre, mint az arany, mintha tényleg aranyalma volna, ahogyan a török mondta. A férfi kóstolni akarja ezt a tündérszép gyümölcsöt, harapni belőle, édességét a nyelvére eresztetni, de kemény a héja, mint a tengeri kövek, és eltörik az egyik foga, aztán a másik, és sorban törnek kifelé...*”

Egy újfajta népszámlálási módszer miatt a 190.000 szájú szörny rémképezeten túl Velence megjelenik egy, az egész Földközi-tengeren terpeszkedő oroszlánként is. A számtalan perszonifikáció mellett a város antropomorfizálásának több formája is jelentkezik. Legdominánsabb változata Velencét a tenger királynőjeként emlegeti. Az egész szövegen végigfutó metafora elképesztő módon teljeseedik ki. „*Velence, a tenger királynője, minden vilá-*

nyer magyarázatot az esemény, hanem egyedi okság lép fel. Ily módon egy angyal, ahogy Todorov is mondja „*voltaképpen egy képzelt okság megtestesülése*”¹², legyen a neve jó- vagy balszerencse. A regény számtalan helyen felkínálja nekünk a mindenre kiterjedő okság alkalmazásának lehetőségét, ehhez csak el kell fogadnunk a természetfölötti létét, de nekünk mint olvasóknak ez jelent komoly nehézséget; más kérdés viszont a mindenre kiterjedő okság valós életben való alkalmazása.

Az ember színeváltozása

Anna első felbukkanásakor csak egy szempárra leszünk figyelmesek, ez a mozzanat lesz a lány animális transzformációjának első lépcsőfoka, itt indul meg a macskaként való identifikálás. Akkori gazdája, hogy elterelje róla a szót, odaveti: „*Talán a macska.*” (22). A piránói nép, erről mit sem tudva, mégis ezzel párhuzamosan nevezi a lányt a Velencei cicájának, Marcót pedig kandúrnak. Az elnevezések mögött a bujaság és szexualitás kifejezésének szándéka áll. Az Annáról szóló beszélgetések, melyekben Anna állatként jelenik meg, magukkal hozzák a megtévesztés indirekt aktusát is: a pásztorból lett angyal sajátos felfogásban értelmezi a kódolt beszédet, nem társul anyagi létehez egy felsőbb intelligencia, nincs birtokában a kulcs, ezért azonosítási problémái vannak.

„– Gondolkodj, pan Mihály! Palotát építek neki, kincsekben fog járni, semmiben sem lesz hiánya...”

– *Macskának palotát – röhögött Bertoló, a néma szolga védőszentje – , ekkora marhát: ha-ha-ha...*”(113)

A Velencei álmában is előjön a macska-Anna iránt érzett szerelem miatti bűntudat, a bestiális szerelem sötét perverziójának formájában:

„– *Kegyelmezz, gazdag vendég, ments ki karmaid közül, nem árulom el senkinek, hogy állatokat szeretsz! Tele a piránói utcák macskákkal, fogd be őket, vidd magaddal az ágyadba, tőlem senki nem tudja meg...*” (90)

Más szereplők is rendelkeznek állatias jegyekkel, például az Annát eladó öreg uzsorás: „*olyan volt, mint egy apró állat, mint egy csapdába beleszáradt nyest*”.(112)

Végezetül

Xanadu egy idegen világ, nem különíthető el benne a természetes és természetfeletti, természetben inneni és túli. A föld kopár, a tenger üres, kívül rá az emberek sekélyessége, butasága. Alig várjuk, hogy megpillantsunk valamit, de csak a pénz csörgését halljuk. Mindenhol ott a teremtés, de annál sokkalta kifejezőbben a pusztulás. Velencében virágzó fára csupán akkor lelünk, mikor valakiben végre őszinte, magasztos érzés, a szerelem kap szárnyra. A sivár világban egyetlen vigasz a fény folytonos, kiapadhatatlan sugárzása, amely igyekszik felmelegíteni a köveket, a tengert. Örök csata ez: lehűlés, majd felmelegedés. A fásult emberek szíve valamely kósza érzelem hatására egy időre felmelegszik, de nemsokára a fagy veszi át a forróság helyét. A lehűlés és felmelegedés nem csak elvontan, hanem konkrétan is jelen van: az Északi-sarkon szolgáló angyalok fűtik és hűtik a jég birodalmát, miközben szívükben csupán melegséget éreznek. A tél és a tavasz szó szerint jön-megy, hozza és viszi magával „fegyvereit”, így hozva ciklikusságot a velencei kereskedők életébe.

Háy János többretegű, rendkívül kidolgozott, motívumokban gazdag regényt alkotott, dolgozatomban csupán egy szeletét volt módomban feltárni e gazdagságnak. Tanulmányom egy olyan idézettel szeretném zárni, mely jól mutatja *Xanadu* természeti világának sajátosságát:

„Nem voltak ott emberek meg állatok meg mindenféle növények, csak mindenféle fények voltak, sok nyalábbal, meg egy-egy sugár is...” (288)

EARTH, WATER, AIR...SHIT

Within nature and beyond (János Háy, Xanadu)

The paper deals with the novel *Xanadu* by János Háy. It looks into the novel's references to nature and deals with the issues of supernatural and the tropical system that even adds to them. It also touches upon Háy's characteristic individual relationship to the recipient as well as on literary and cultural traditions.

Keywords: Venice, supernatural, shit, angel, love, sea, earth, water, air, ship